

Medrese ve İlahiyat Kavşagında
İSLÂMÎ İLİMLER
(Uluslararası Sempozyum)

المؤتمر الدولي للعلوم الإسلامية بين المدارس الإسلامية التقليدية
والكليات الحديثة المعاصرة

Islamic Sciences at the Crossroad of Madrasah and Theology
(International Symposium)

29 Haziran - 1 Temmuz 2012
29 June – 1 July 2012

1. Cilt

Editör
Yrd. Doç. Dr. İsmail NARİN

Bingöl Üniversitesi Yayınları
2013

Medreselerde Arapça Öğretimi

Yahya SUZAN¹

1. Arapçanın İslâmî İlimler İçindeki Yeri ve Önemi

Bilindiği üzere Arap dili grameri henüz yazılı hale gelmeden, Kur'ân'ı Kerîm, bu dilin kurallarına göre inmiştir. Hadisler bu kurallara göre söylenmiş, Câhiliyye dönemine ait şiirler başta olmak üzere, Arap şiirleri bu kurallara göre nazmedilmiştir. Kuşku yok ki bir dilin, evrensel düşünceyi aktarabilecek bir ilim kaynağı olması veya uluslararası bir iletişim niteliğini kazanabilmesi, onun yüzyıllar önce olgunlaşma evresini tamamlamış olmasını gerektirir. Arapçanın da bu evreyi tamamladığını görüyoruz. Nitekim İslâm öncesi dönemin Arap şairleri, ilhamlarını ne İslâm dininden ne de başka bir kültürden almışlardı. Buna rağmen, söyledikleri şiirler birer şaheserdi. Bu şiirler bugün bile ilim ve edebiyat erbabı tarafından takdir görmekte, yüksek zevke sahip insanları coşturmaktadır.

Arapça, Kur'ân'ı Kerîm'in dili olması hasebiyle Müslümanlar için çok önemli bir dil olmuştur. Temel İslâm bilimleri olan tefsir, hadis, fıkıh ve kelâmın ana kaynaklarının bu dil ile yazılmış olması, bu önemi daha da artırmıştır. Arapça o kadar önemli bir dil olmuştur ki bazı âlimler bu dili öğrenmeyi farz-ı kifâyeden saymışlardır. Onlara göre, Kitap ve Sünnet ile istidlâlin yolu, bu dili bilmekten geçer. Bunun için onu öğrenmek farz-ı kifâyedir demişlerdir. Ancak bu âlimler Arapçayı, pratik iletişim dili olması hasebiyle, ibadet kapsamında değerlendirmemişlerdir.²

Tefsir usûlü âlimleri, Kur'ân'ı Kerîm'i tefsir etmek isteyen kişinin ihtiyaç duyduğu ilimleri tek tek saymışlardır. Aşağı yukarı on beş taneden ibaret olan bu ilim dallarına bakıldığında Arapçanın önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Bu ilim dallarının yedi tanesini oluşturan lügat, iştikâk, sarf, nahiv, me'ânî, beyân ve bedî'

¹ Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi / DİYARBAKIR [yahya.suzan@dicle.edu.tr].

² Dursun Hazer, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/1, s. 277.

ilimlerinin doğrudan Arapçayla ilgili olduğu görülmektedir. Tâbi‘ın kuşağı müfessirlerinden Mucâhid (ö. 103/721), Arap dilini bilmeyen birinin tefsir yazmasının doğru olmayacağını belirtmektedir. İmâm Mâlik (ö. 179/795) de Arapçayı bilmeden tefsir yazana bazı müeyyidelerin uygulanmasını savunmaktadır. Çağdaş müfessirlerden Muhammed Reşîd Rızâ (ö. 1354/1935), İslâm Birliği açısından Arapçanın İslâm coğrafyasında zorunlu ders olarak okutulmasını tavsiye etmektedir. Muhammed Hamidullah ise başka bir yönden Arapçayı değerlendirmekte ve onu bütün Müslümanların ana dili olarak nitelemektedir. Arapçanın İslâmî ilimlerdeki önemini ortaya koymak açısından bu örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür³.

Müslümanlar, farz-ı kifâye olarak gördükleri Arapça öğrenimine ilk yıllardan beri başlamışlardır. Nitekim İslam dünyasında eğitim ve öğretimin temeli Hz. Peygamber dönemine kadar geriye götürülebilir. İslam‘ın ilk dönemlerinde dinin temel ilkelelerini öğrenme kaygısı, Müslümanları camiye yöneltmiş, Hz. Peygamber ve çevresindekileri de doğal olarak bir öğretmen konumuna yükseltmişti. Bu öğretim tarzı, daha sonraları, başta Arapça öğretimi olmak üzere bilimsel faaliyetlerin yapıldığı kurumların cami ve çevresinde gelişmesinde etkili olmuştur.⁴

Hz. Peygamber döneminde Medine‘de Kur‘ân eğitimi yapan Dâru‘l-Kurrâ‘nın dışında, Mescid-i Nebvî ve Suffa, bilimsel faaliyetlerin yapıldığı ilk yerler olarak görülebilir. Abbasiler döneminde ise mahalle mektebi anlamına gelen “küttâb” kurumu ortaya çıkmıştır. Karahanlı, Selçuklu ve Osmanlılar buna Sıbyân mektebi diyorlardı. Osmanlılar bu tip mekteplere, “daruta‘lîm, dâru‘l-‘ilm, muallimhane, mahalle mektebi, taş mekteb, mekteb-i ibtidaiye” gibi adları da vermişlerdir. Bu kurumlar Arapça başta olmak üzere İslâmî ilimlerin öğretildiği yerler olan medreselerin bir alt kademesini teşkil ediyordu. Sıbyân mektepleri daha çok cami veya mescitlerin yanında bulunuyordu. Bu mektepler, çocuklara Kur‘ân okutmak, namaz kılma usullerini, namazda okunacak ayetleri, duaları öğretmek ve biraz da yazı yazdırmak gibi üç önemli amaçla kurulmuştu. İlk medresenin ne zaman ve nerede inşa edildiği hakkında farklı görüşler bulunmakla beraber, Nizâmülmülk (ö. 485/1092), medrese denince ilk akla gelen isimdir. Nizâmülmülk‘ün Bağdat ve çevresinde kurduğu medreseler örnek alınarak İslam dünyasının çeşitli yerlerinde medreseler inşa edilmeye başlanmıştır.⁵

Medreselerde okutulan ilimler, ulûm-i âliye (araç/alet ilimleri) ve ulûm-i ‘âliye

3 Musa Yıldız, *İslami İlimleri Öğrenmede Arapçanın Yeri ve Önemi*, İlahiyat Araştırmaları Merkezi, Ankara 2008.

4 Ünal Taşkın, “Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/3, 2008, s. 351.

5 *Aynı eser*, s. 345, 350.

(yüksek ilimler) olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Arapça, *mukaddemât-ı 'ulûm* veya *mebânî-i 'ilm* de denilen araç ilimleri grubuna giren bir ilimdir. Medresede okutulan bütün eserler Arap diliyle yazılmış olduğu için Arapça, bu derslerin okunup anlaşılmasını sağlayacak bir âlet ilmi olarak ilk öğretilen ilim olmuştur.⁶

2. Medreselerde Arapça Öğretimi

Medreselerde Arapça, sarf (*morfoloji*), nahiv (*sentaks*) ve belagat (*retorik*) ilimlerinin oluşturduğu üç ders halinde öğretiliyordu. Bu ilimler, teferruatlı olan bütün kurallarıyla anlatılıyordu. Yüksek ilimler sınıfına giren çeşitli ilim dallarında okutulan eserlerin okunup anlaşılmasını sağlayacak dil melekesini talebeye kazandırma hedefleniyordu. Pratik iletişimi sağlama, ticari veya siyasi fonksiyonları yerine getirme, medreselerdeki Arapça öğretiminin amaçları arasında yer almıyordu. Bu yapıda Arapça bir milletin değil, İslâm kültürünün diliydi.

Medreselerde okutulan Arapça dersleri öğrenciye, fiil ve kelime yapısını tahlil edebilme, kitapların ibarelerini anlama, cümle unsurlarını çözme, metinleri kurallarına uygun okuyabilme, edebî özellik taşıyan ifadelerin belagat tahlillerini yapabilme bilgisini kazandırıyor. Medreselerde, ders kitaplarının ibarelerini tahlil etmeye çok önem veriliyordu. Meşhur pek çok ders kitabına mu'ribler (ders kitabındaki metinlerin irabını yapan eserler) yazılmış, ders kitaplarının şerhlerinde de irâb tahlilleri önemli bir yer tutmuştur.⁷

3. Medreselerde Okutulan Arapça Ders Kitapları

Medrese öğretim nizamında, Arapça dersinin plan ve programını kitaplar ve müderrisler belirliyordu. Müderrisler, okutacakları derslerle ilgili eserlerin seçimi konusunda büyük ölçüde muhayyerdiler. Seçtikleri kitapların içerdiği konular, derslerin müfredat programını oluşturuyordu. Ders kitapları muhtasar olanlardan, daha detaylı bilgiler içerenlere doğru bir seyir izliyordu. Öğrenilmeyen bilginin kalmaması hedefleniyordu. Bir kitapta olmayan veya üzerinde az durulan bir konu onu izleyen kitaplarla telafi ediliyordu. Bunun için Arapça derslerinde okutulan kitapların listesi uzamıştı⁸.

4. Sarf Ders Kitapları

Değişik anlamlar elde etmek için bir kökten yeni kelimeler türetme ve elde etme

6 Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, 2008, s. 29; Hazer, *a.g.e.*, s. 277.

7 Hazer, *a.g.e.*, s. 274-275.

8 *Aynı eser*, s. 280; Hızlı, *a.g.e.*, s. 41.

yolunu öğreten bir ilim olan sarf, Arapçanın kelime hazinesini zenginleştirdiği gibi ona canlılık ve işlerlik kazandıran önemli bir ilimdir. Kelime türemeleri ve fiil çekimlerinin işlendiği sarf dersinde, Osmanlı medreselerinde ve günümüzde klasik usulü uygulayan bazı öğretim kurumlarında ders kitabı olarak şu eserlerin okutulduğu görülmektedir:

el-Emsile: Medreselerde Arapça derslerinde ilk okutulan ve ezberletilen eserdir. Arapça kelimelerin çekim kılavuzu olarak hazırlanan bu eserin yazarı, kesin olarak bilinmemektedir. Eserde “nasara” fiilinin sulâsî mücerredinden doğan fiil ve isimlerin “muhtelif” ve “muttarid” çekim örnekleri yer aldığı için kitap “el-Emsiletu'l-Mutelife” ve “el-Emsletu'l-Muttaride” olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. el-Emsiletu'l-Muhtelifede “nasara”nın sulâsî mücerredinden türeyen en işlek fiil ve isim kalıpları tanıtılmıştır. Sayısı yirmi dört olan bu kalıplar işlerlik sırasına göre karışık şekilde dizilmiştir. *el-Emsileye* Arapça ve Türkçe olmak üzere birçok şerh yazılmıştır.⁹

Binâu'l-Ef'âl: Arapçadaki fiil kalıplarına dair olan ve daha çok *Binâ* adıyla tanınan bu eserin müellifi de bilinmemektedir. *el-Emsile*'den sonra okutulan bu eser, fiillerin mâzî ve muzâride gösterdiği ses, yapı ve mana değişikliği esas alınarak Arapça öğrenmek isteyenlere temel sarf bilgisi vermek için hazırlanmıştır. Eserde otuz beş fiil çekim kalıbı vardır. *Binâ* kitabına da birçok şerh yazılmıştır¹⁰.

el-Maksûd: Fiil çekim kurallarını ele alan bir ders kitabı olan bu eserin müellifi de belli değildir. *el-Maksûd*'da otuz fiil kalıbı ele alınmaktadır. Şerhleri içinde Muhammed b. Pîr 'Alî el-Birgilî (ö. 981/1573)'nin yazdığı eser meşhurdur.

el-'İzzî fi't-Tasrîf: 'İzzuddîn 'Abdulvehhâb b. İbrâhîm ez-Zencânî (ö. 655/1257) tarafından yazılan bu eser, müellifin isminden dolayı *'İzzî* adıyla tanınmıştır. Bu eserde, sülâsî ve rubâ'î fiil kalıpları, geçişli, geçişsiz, etken veya edilgen fiil yapısı, emir fiilinin türetilmesi, tekîd nûnları, ism-i fail, ism-i mefûl, ism-i zaman, ism-i mekân, ism-i âlet, mu'tell, mudâ'af ve mehmûz fiil yapıları gibi sarfın temel konuları özlü bir şekilde ele alınmıştır. Bu eseri, Sa'duddîn Mes'ûd b. 'Umer et-Teftâzânî (ö. 793/1390) henüz on altı yaşındayken *Şerhu't-Tasrîfi'l-'İzzî* adlı ilk eseriyle şerh etmiştir. Onun bu şerhine birçok haşiye yazılmıştır. Bu şerh, medreselerde yıllardan beri okutulmaktadır.¹¹

Merâhu'l-Ervâh: Ahmed b. 'Alî b. Mes'ûd (ö. 700/1300)'un eseridir. XVI. asır-

9 İsmail Durmuş, “el-Emsile”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 167.

10 Mehmet Çakır, “Binâu'l-Ef'âl”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 179.

11 Hayruddin ez-Zirikî, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâ'îyn, Beyrût 2002, VII, 219.

dan itibaren medreselerde okutulduğu tahmin edilmektedir. Kemalpaşazâde (ö.940/1534)'ye atfedilen *el-Felâh* adlı şerh ile Bursalı Ahmed Efendî'nin *Merâh Şerhi* talebeler arasında gözde şerhlerdi. Osmanlı medrese kültüründe "sarf cümlesi" diye anılan *el-Emsile*, *Binâ*, *İzzî*, *el-Maksûd* ve *Merâhu'l-Ervâh* adlı eserlerde amaç basitten girifte doğru öğrenciye kelime bilgisi vermektir. Bu eserlerin ard arda okunması, XVIII. yüzyıl sonrası medreselerin geleneği olduğu söylenebilir.¹²

eş-Şâfiye: Cemâluddîn İbnu'l-Hâcib 'Usmân b. 'Umer (ö. 646/1249)'e ait olan bu eser, medreselerin önemli ders kitaplarından biridir. Sarfın temel konularını ana hatlarıyla vermeye çalışan bu eseri müellifin kendisi şerh ettiği gibi pek çok ilim adamı da ona şerh yazmıştır. Ahmed b. el-Hasan el-Çarperdi (ö. 746/1346)'nin *Şerh Şâfiyeti İbni'l-Hâcib* adıyla yazdığı şerh çok rağbet görmüştür.¹³

Necmuddîn 'Umer b. el-Herevî'nin *el-Hârûniyye fi't-Tasrîfi*, Ahmed b. Mahmûd b. 'Umer el-Cendî (ö. 700/1300)'nin *Ukûdu'l-Cevâhir fi 'İlmi't-Tasrîfi*, Ahmed b. Muhammed el-Meydânî (ö. 518/1124)'nin *Nuzhetu't-Tarf fi 'İlmi's-Sarfı* da ders kitapları olarak okutulmuştur.¹⁴ Ülkemizin doğu ve güneydoğu bölgelerinde faaliyet gösteren şark medreselerinde ise sarf derslerinde *el-Emsile*, *Binâ*, *İzzî*, *el-Maksûd* ve *et-Teftâzânî'nin Şerhu't-Tasrîfi'l-İzzî* adlı şerhi okutulmaktadır. *et-Teftâzânî'nin* eserî ileriki safhalarda, bir nahiv kitabı olan *Şerhu'l-Muğnî*'den sonra okutulmaktadır. Ayrıca, Kürtçe yazılmış *Tasrîf* adlı bir eser de okutulmuştur. Günümüzde ise *el-Maksûd* ve Kürtçe *Tasrîfin* okutulduğuna rastlanmamaktadır.¹⁵

5. Nahiv Ders Kitapları

Arapça cümle yapısı ve kuruluşu konularının anlatıldığı nahiv dersinde medreselerde pek çok kitabın okutulduğu görülmektedir. Bunların içinde yaygın olarak okutulan kitaplar şunlardır:

el-'Avâmilu'l-Mî'e: Abdulkâhir b. Abdirrahmân el-Curcânî (ö. 471/1078)'ye ait olan bu eser medrese ehli tarafından *el-'Avâmilu'l-'Atik* adıyla da anılmaktadır. Eser 100 âmil ve örneklerinden oluşmaktadır. Medreselerin kuruluşundan kapanışına kadar her asırda okutulmuştur.

12 Hazer, *a.g.e.*, s. 281.

13 Kenan Demirayak - Selami Bakırcı, *Arap Dili Grameri Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 2001, s. 202-203.

14 Hazer, *a.g.e.*, s. 286-288.

15 Sadreddin Öztoprak, *Şark Medreselerinde Bir Ömür*, Beyan Yay., İstanbul, ts., s. 186; Nezir Demircan, *Halil Gönenç Hoca Hayat ve Hatıratı*, Beyan Yay., İstanbul, ts., s. 57-58.

Metnu'l-Avâmil: Muhammed b. Pîr 'Alî el-Birgîlî'nin eseridir. *el-Avâmilu'l-Cedîd* ismiyle şöret bulan bu eser âmîl, ma'mûl ve i'râb konularından oluşmaktadır. Ancak bu kitap şark medreselerinde el-Curcânî'nin eseri kadar rağbet görmemiştir.

İzhâru'l-Esrâr fi'n-Nahv: Kısaca *İzhâr* denilen bu eser de Muhammed el-Birgîlî'ye aittir. Müellif, *el-Avâmilu'l-Cedîd* adlı kitabındaki konuları bu eserinde derinlemesine işlemiştir. Müellifin bu iki eseri, Tanzimat'tan sonra medreselerin ders programlarına girdiği söylenebilir¹⁶. Şark medreselerinde, *İzhâr* yerine, Mustafa b. Hamza el-Adalî (ö. 1085/1674)'nin bu esere şerh olarak yazdığı *Netâicu'l-Efkâr fi Şerhi'l-İzhâr* adlı eserin ders kitabı olarak okutulduğu görülmektedir.¹⁷

Şark medreselerinde *el-Avâmilu'l-Mî'e*den sonra, Yûnus el-Erkatinî (veya el-İrkâtî'nî) tarafından yazılan ve dili Kürtçe olan *Zurûf* ve *Terkîb* adlı eserler okutulmaktadır. *Zurûf* Arapçadaki zarfları işlerken, *Terkîb* el-Curcânî'nin *el-Avâmlu'l-Mî'e* adlı eserini besmeleden "mî'etu 'âmîlin" cümlesine kadar olan kısmının irabını yapmaktadır. *el-Avâmlu'l-Mî'e*'nin şerhlerinden olan ve *Sadullah Sağîr* adı verilen bir eser de *Terkîb*'ten hemen sonra okutulmaktadır¹⁸.

*Sadullah Sağîr*den sonra, hocası Ahmed b. Hasan el-Çarperdî (ö. 746/1346)'nin *el-Muğnî* adlı eserine Muhammed b. 'Abdirrahîm el-'Umerî (ö. 811/1408)'nin *Şerhu'l-Muğnî* adıyla yazdığı kitap okutulmaktadır. Metinle iç içe girmiş bir şerh (*şerh memzûc*) olan bu eserin metin kısmı ezberlenmektedir. Şark medreselerinde gördüğü rağbet nedeniyle bu esere "Muğnî'l-Ekrâd (Kürtlerin Muğnîsi)" da denilmiştir.¹⁹

Şark medreselerinde nahiv derslerinde *Şerhu'l-Muğnî*den sonra, İbn Hişâm en-Nahvî adıyla tanınan Cemâluddîn Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Yûsuf (ö. 761/1360)'un *el-İ'râb 'an Kavâ'idil-İ'râb* adlı eserine Ebû's-Senâ Ahmed b. Muhammed ez-Zîlî es-Sîvâsî (ö. 1006/1597)'nin yazdığı *Hallu Me'âkidi'l-Kavâ'id* adlı şerh okutulmaktadır. Talebeler bu eseri okurken, derse hazırlık yapmak üzere İbn Hişâm en-Nahvî'nin *Muğnî'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'arîb* adlı eserini de mütalaa etmektedirler. Bunun dışında, Muhammed b. Ebî Bekr ed-Demâmî'nî (ö. 827/1424)'nin *Muğnî'l-Lebîbe* yazdığı şerh olan *Tuhfetu'l-Garîb bi Şerhi Muğnî'l-Lebîb*'ini de bazen mütalaa ederler. *Muğnî'l-Lebîb* nahiv sahasında eski medreselerde ders kitabı olarak okutulan yüksek eserlendendi. Arapçadaki edatlar ve harflerle ilgili bir kitap olan bu esere Vahyîzâ-

16 Hazer, *a.g.e.*, s. 284.

17 Öztoprak, *a.g.e.*, s. 187; Demircan, *a.g.e.*, s. 58.

18 Öztoprak, *a.g.e.*, s. 186; Abdulvahit Yıkılmaz, "Molla Muhammed Said el-Amedî (Yıkılmaz) Hayatı, İlmi ve Tasavufî Yönü", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, www.e-sarkiyat.com, sayı IV, 2010, s. 144.

19 Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 201.

de er-Rûmî Muhammed b. Muhammed (ö. 1018/1609) tarafından *Mevâhibu'l-Edîb* adıyla yazılan şerh meşhur olmuştur.²⁰

Hallu Me'âkidi'l-Kavâ'id'den sonra İbn Hişâm en-Nahvî'nin *Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ* adlı eseri ezberlenmekte, bu esere müellifin kendisinin yazdığı *Şerh Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ* adlı şerh de ders kitabı olarak okutulmaktadır. Bu eserden sonra veya bu eserin yerine, bazen müellifin *Şuzûru'z-Zeheb* adlı eseri ezberlenmekte, yine müellifin bu esere yazdığı *Şerh Şuzûri'z-Zeheb* de ders kitabı olarak okunmaktadır.

Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâ'î el-Ceyyânî (ö. 672/1274)'nin *el-Elfiyye* adlı eseri medreselerde ezberlenen önemli eserlerdendir. İbn Mâlik'in bin beyitlik bu ünlü eserine *el-Behcetü'l-Merdiyye fi Şerhi'l-Elfiyye* adıyla 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (ö. 911/1505)'nin yazdığı şerh, *Şerh Katru'dan* sonra ders kitabı olarak okutulmaktadır. Medrese talebeleri, kısaca *Suyûtî* adını verdikleri bu eseri okurken, Mirzâ Ebû Tâlib el-İsfahânî'nin bu esere yazdığı haşiyeyi derslerini iyi anlamak için mütalaa etmektedirler. *Ebû Tâlib* adıyla meşhur olan bu haşiyenin dışında, *el-Elfiyye*'nin diğer şerhlerini ve bu şerhlerin haşiyelerini de mütalaa edip okuyacakları derse hazırlık yapmaktadırlar. Nûruddîn 'Alî b. Muhammed el-Uşmûnî (ö. 900/1495)'nin *Menhecû's-Sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* adlı şerhi ve bu şerhe Muhammed 'Alî es-Sabbân'ın yazdığı *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Uşmûnî* adlı eser, talebelerin rağbet ettiği şerh ve haşiyelerin başında gelmektedir. Bahâuddîn İbn 'Akîl Abdullâh b. 'Abdirrahmân (ö. 769/1367)'in *Şerh İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik* adlı şerhi ve bu şerhe Muhammed b. Mustafa el-Hudârî (ö. 1287/1870) tarafından haşiyeye yazılan *Hâşiyetü 'alâ Şerh İbn 'Akîl* de rağbet görmüştür.²¹

el-Behcetü'l-Merdiyye'den sonra İbnu'l-Hâcib'in *el-Kâfiye fi'n-Nahv* adlı eseri ezberlenmektedir. Nahiv konularını üst düzeyde anlatan bu esere Nûruddîn 'Abdurrahmân b. Ahmed el-Câmî (ö. 898/1492)'nin yazdığı *el-Fevâidu'd-Diyâiyye* adlı şerh de ders kitabı olarak okutulmaktadır. *Mollâ Câmî* adıyla meşhur olan bu esere pek çok haşiyeye yazılmıştır. el-Câmî'nin öğrencisi 'Abdulğafûr b. Salâh el-Lârî (ö. 912/1507)'nin yazdığı *Hâşiyetü 'alâ'l-Fevâidi'd-Diyâiyye Şerhi'l-Kâfiye* adlı eseri, 'Abdulhakîm b. Şemsiddîn es-Siyâlkûtî (ö. 1067/1656)'nin bu haşiyeye yazdığı haşiyeye, Muhammed Rahmî el-Ekîn'in *el-'İkdu'n-Nâmî 'alâ'l-Câmî* adlı haşiyesi, 'İsâmuddîn İbrâhîm b. Muhammed el-Esferâyînî (ö. 945/1538)'nin *Hâşiyetu'l-'İsâm 'alâ'l-Câmîsi*, *Molla Câmîye* yazılmış önemli haşiyelerdir. 'İsâmuddîn el-Esferâyînî bu haşiyesinde hocası el-Câmî

20 Kâtib Çelebi, Mustafa b. 'Abdillâh, *Keşfu'z-zumûn 'an esâmî'l-kutubi ve'l-fumûn*, Dâru l-İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût, ts., II, 1752-1754; Hizlı, *a.g.e.*, s. 34.

21 Abdülbaki Turan, "el-Elfiyye", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 28-29.

ile *Molla Câmî*'ye şerh yazan 'Abdulgafûr el-Lârî'ye sık sık eleştiriler yöneltmiştir. 'İsâmuddîn el-Esferâyînî'nin bu haşiyesine birçok haşiyeye yazılmıştır. Mollâ Zâde el-Kurdî adıyla meşhur olan Mevlâ Muhammed (ö. 1070/1660)'in yazdığı haşiyeye medreselerde rağbet görmüştür. *Molla Câmî* okuyan talebeler, *Molla Câmî*'nin adı geçen haşiyelerinden ve Radiyuddîn Muhammed b. el-Hasan el-Esterâbâdî'nin *el-Kâfiyeye* yazdığı şerhten derslerini mütalaa ederlerken faydalanırlardı. Eskiden bu haşiyelerin bir kısmı ders kitabı olarak da okunuyordu.²²

Nâsır b. 'Abdi's-Seyyid el-Mutarriżî (ö. 610/1213)'nin nahivle ilgili yazdığı *el-Misbâh* adlı eseri, İbn Âcurrûm adıyla tanınan Muhammed b. Muhammed b. Dâvûd es-Sanhâcî (ö. 723/1323)'nin medreselerde *el-Ecrûmiyye* adıyla meşhur olan *Mukaddimetu'l-Âcurrûmiyyesi*, Tâcuddîn Muhammed b. Muhammed el-Esferâyînî (ö. 684/1285)'nin *Lubbu'l-Elbâb fi 'İlmi'l-İ'râb* adlı eseri, Cârullâh Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. 'Umer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)'nin *el-Mufasssal* adlı eseri ve bu eserin özetini olan *el-Unmûzeci* medreselerde nahiv derslerinde ders kitabı olarak okutulmuş diğer kitaplardır.²³ Şark medreselerinde, ez-Zemahşerî'nin *el-Unmûzeci*'ne yazılmış şerhlerden biri olan *Hadâiku'd-Dekâik fi Şerh Risâleti 'Allâmeti'l-Hakâik* de okutuluyordu. Sa'duddîn Sa'dullâh el-Berda'î'ye ait olan ve şark medreselerinde *Sadullah Kebîr* adıyla meşhur olan bu eser *Şerh Katri'n-Nedânın* yerine okutuluyordu.²⁴

Medreselerde okutulan yukarıdaki ders kitaplarının bir kısmı, nahiv konularını *el-merfû'ât* (cümlede merfû olanlar), *el-mansûbât* (mansûb olanlar) *el-mecrûrât* (mecrûr olanlar) ve *el-meczûmât* (mezcûm olanlar) başlıkları altında ele almıştır. Bazı kitaplar ise konuları âmil, ma'mûl ve amel başlıkları altında işlemiştir. Bazılarında ise edatlar asıl konu olarak ele alınmış ve bu edatlar alfabetik sıraya göre işlenmiştir. Bazı ders kitapları da kelimelerin cümlede aldığı konuma göre nahiv konularını sıralayarak ele almıştır.²⁵

6. Belâgat Ders Kitapları

Düzgün ve yerinde konuşma sanatının inceliklerini ele alan belâgat, kendi içinde me'ânî, beyân ve bedî' olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Medreselerde sarf ve nahiv kitaplarının tahsilini tamamlamış öğrenciler öğrenimlerine belâgat ilimlerini okumakla devam ederlerdi. Fakat daha önce, belâgat ilimlerinin altyapısı olarak mantık, münazara ve vadî' gibi ilimler öğretilirdi. Medreselerde belâgat dersinde Yûsuf

22 Öztoprak, *a.g.e.*, s. 188; Yıkılmaz, *a.g.e.*, s. 144.

23 Hazer, *a.g.e.*, s. 290-291.

24 Öztoprak, *a.g.e.*, s. 187; Yıkılmaz, *a.g.e.*, s. 144; Demircan, *a.g.e.*, s. 58.

25 Edip Çağmar, *Halefu'l-Ahmer ve Mukaddime fi'n Nahv Adlı Eseri*, Ankara, 2006, s. 61.

b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Sekkâkî (ö. 626/1229)'nin *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eseri temel ders kitabıydı. Bu kitabın belâgata ayrılmış olan üçüncü bölümü okutuluyordu. Medrese geleneğinde belâgat ilimlerini içeren bu eser çok zor anlaşılmuştur. Bu esere çok önem verilmiş, hatta bazı medreseler bu eserin dersine tahsis edilmiştir. Fatih zamanında 30-35 akçe yevmiyeli medreselere, bu eserin adına izafeten, "Miftâh Medreseleri" adı verilmiştir.²⁶ Medreselerde belâgat dersinin zor anlaşılmasının sebebini, basitten zora doğru bir kitap tedrisatını takip etmemede aramak gerekir. Sarf ve nahvi bitirmiş talebeler, Arapça biliyorlar diye, belâgatın en zor eserleriyle veya doğrudan bu eserlerin şerh ve haşiyeleriyle belâgat dersine başlıyorlardı. Bu da belâgat dersinin anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Dolayısıyla, sarf ve nahiv derslerinde, basitten zora doğru olan kitap tedrisatı sayesinde görülen başarı, belâgat dersinde elde edilememiştir.

Ders kitabı olarak okutulan diğer belâgat kitapları *Miftâhu'l-Ulûm*'un üçüncü bölümünün şerhleri, bu bölümün muhtasarları veya bu muhtasarların şerhleriydi. "Hatîbu Dimaşk" adıyla tanınan Muhammed b. Abdîrahmân el-Kazvînî (ö. 739/1338)'nin *Telhîsu'l-Miftâh*'ı okutulan ders kitaplarındandı. Me'ânî, beyân ve bedî' olmak üzere üç bölüme ayrılan bu eser *Miftâhu'l-Ulûm*'un üçüncü kısmının muhtasarıdır. Müellif, *Telhîsu'l-Miftâh*, *el-Îdâh* adlı eseriyle şerh etmiş ve bu şerh de medreselerde ders kitabı olmuştur. et-Teftâzânî, *Telhîsu'l-Miftâh* üzerine *el-Mutavvel* adında bir şerh yazmıştır. Medreselerde okutulan önemli ders kitaplarından olan bu şerh üzerine yirmiyeye yakın zat haşiyeye yazmıştır. et-Teftâzânî daha sonra *el-Mutavvel* adlı şerhini *Muhtasaru'l-Me'ânî* adıyla kısaltmıştır. Bu eser de medreselerde okutulan önemli belâgat eserlerinden biri olmuştur. Günümüz şark medreselerinde *Muhtasaru'l-Me'ânî* hâlâ okutulmaktadır. et-Teftâzânî'ye atfedilen *Telhîs fi'l-Belâğâ* adlı eser de medreselerde okutulmuştur²⁷. Şark medreselerinde, Ebû'l-Kâsım el-Leysî es-Semerkandî'nin *el-Ferîde* adındaki *Risâletu'l-İsti'âre*'sine İsmâuddîn İbrâhîm b. Muhammed el-Esferâyînî'nin yazdığı *Şerhu Risâleti'l-İsti'âre* (veya *Şerh 'alâ'l-Ferîde*) adlı eser de okutulmuştur.²⁸

Kur'an'ın i'câzı, belâğat özellikleri, kısaca bütün dinî ilimleri öğrenmek, medreselerin Arapça öğretiminde tek amaç olduğu için, bunu karşılayabilecek sarf, nahiv ve belâgat ilimlerinde öğrencilere ansiklopedik bilgiler öğretilmiştir. Kuralların yaygın kullanımına bakılmadan, çok az kullanıma sahip olan kurallar bile yukarıdaki amaca binaen talebeye öğretilmiştir. Bunu sağlamak için okutulan kitap listesi de

26 Hazer, *a.g.e.*, s. 285.

27 Hızlı, *a.g.e.*, s. 35.

28 Öztoprak, *a.g.e.*, s. 188; Yıkılmaz, *a.g.e.*, s. 144.

kabarmıştır.²⁹

Ders kitapları, çoğunlukla Arap olmayan âlimlerin yazdıkları eserlerdi. Bu kitaplardaki Arapça ilim dili, kendine has klasik bir üsluba ve ifadeye sahiptir. Bu eserlerde, edebi zevk nazarı itibara alınmamıştır. Edebiyatın gerektirdiği hayali tasvir, manayı mecaz, kinayeli ve istiareli ifadelerle anlatmaya özenilmemiştir. Bu kitaplar ilmin gerektirdiği kesin ve açık gerçeği tıpa tıp ifade etmek kastıyla yazılmışlardır. Bu da normaldir. Çünkü her zaman, herhangi bir dilin edebi yazısı ve ifadesi o dilin ilmi dilinin yazı ve ifadesinden ayrı olmuştur.³⁰

Medreselerde sarf, nahiv ve belagat ilim dallarında en detaylı kurallar içeren kitaplar okutulmakla birlikte, edebiyat ayrı bir ilim dalı olarak okutulmamıştır. Medrese müfredatında Arap edebiyatı, Arap edebiyatı tarihi veya Arap dili gramer tarihi derslerine rastlanılmamaktadır. Klasik şiir ve edebiyat örnekleri sarf, nahiv ve belagat eserlerinin metinlerinde, konuyla alakalı olarak sadece örneklemede kullanılmıştır. Cahiliyye döneminden başlayıp Abbasî dönemine kadar yazılmış edebî ürünlere ve bütün dil çalışmalarına göndermelerde bulunan bir yapıya sahip olan ders kitaplarını tam anlamak, söz konusu dönemlerin kültürel yapısını öğrenmeye bağlıdır³¹. Bu nedenle, medrese müfredatında söz konusu derslerin olmaması önemli bir eksiklik olarak görülmektedir. Bununla birlikte, Arapça ders kitaplarındaki şiir örnekleri veya gramer ekollerine yapılan göndermeler vasıtasıyla talebeler Arap edebiyatından ve gramer tarihinden haberdar olabiliyorlardı. Oysa İlahiyat Fakültelelerimizde okutulan gramer ders kitaplarında söz konusu örnekleri de göremiyoruz. Ayrıca bu fakültelerimizde tefsir tarihi, hadis tarihi vb. dersler olmasına rağmen Arap grameri tarihi veya Arap edebiyatı tarihi gibi bir ders göremiyoruz. Bu nedenle, İlahiyat Fakültelerimizin Arapça ders müfredatında Arap edebiyatıyla alakalı bir dersin zorunlu dersler arasında yer almamış olması da önemli bir eksiklik olarak görülebilir. Çünkü başta tefsir olmak üzere dinî kaynaklarda sık sık Arap şiirinden beyitlere veya şairlere yer verildiği görülmektedir. Bu durum, konuyu tam anlaması veya verilen şiir örneğini değerlendirebilmesi için öğrencinin Arap edebiyatı hakkında genel bir birikime sahip olmasını gerektirmektedir.

Medreselerde okutulan kitap isimlerinin, ihtiva ettiği ilim dalıyla özdeşleştiği görülmektedir. Talebeler okudukları ilimleri kitap ismi zikrederek belirtiyorlardı. Nahiv ilmini okuyan bir talebe “*Kâfiye* okuyorum” veya “*Mollâ Câmî* okumaya gidiyorum” derdi. Hatta talebenin okumuş olduğu kitap ismi o talebenin medre-

29 Hazer, *a.g.e.*, s. 284-285.

30 Hüseyin Atay, “Medreselerin Gerilemesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 24, s. 27.

31 Hazer, *a.g.e.*, s. 278, 281.

sedeki seviyesini de belirliyordu³². Ancak medreselerle ilgili 1 Ekim 1914 yılında yayımlanan “İslâh-ı Medâris Nizâm-nâmesi”inde öngörülen ders programında bu duruma son verilmiştir. Burada kitap adlarına yer verilmemiş ve dersler ilk defa, kitap adları ile değil bizzat ihtiva ettiği bilimlerin isimleri ile verilmiştir. Bu durum, medreselerin kaldırılmasına kadar devam etmiş, hatta bu ders adları Cumhuriyet döneminde kurulan İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri programlarına da örnek teşkil etmiştir.³³

7. Medreselerde Arapça Öğretim Usulü

Medreselerde, Arapça dersinin programında ve öğretim usullerinde ders kitapları ve müderrisler etkili olmuştur. Dersin konularını kitabın ibareleri belirliyordu. Ders katılan, bazen bir talebe oluyordu. Bazen de birden fazla talebe derse katılıyordu. Birden fazla talebenin katıldığı derslerde, derse katılan bütün talebeler, bazen, dersin sahibi yani dersi alan oluyorlardı. Bazen de bu talebelerden biri veya birkaçı dersi alıyor, diğerleri de dinleyici olarak o derse katılıyorlardı. Hoca huzurunda, dersi alan talebe kitabın ibarelerini okuyor, hoca da o ibarelerde geçen bütün kelimelere mana veriyordu. Derse katılan bütün talebelerin o dersin sahibi oldukları durumda, onlar kitabın ibarelerini sırayla okuyorlardı. Hoca ibarelerin anlamını verdikten sonra herkes görüşünü söylüyor, o dersi iyice araştırıp inceliyorlardı. Bazen de hocanın kendisi kitabı okuyor ve ona anlam veriyordu. Talebe veya talebeler dinleyici konumunda oluyor ve “beli” yani “evet” diyerek dersi anladıklarını gösteriyorlardı. Bazen hoca ibareyi okuyor ve anlamını talebeden istiyordu. Derse hazırlanmış olarak gelen talebe de anlam veriyordu. Yanlış anlam verdiği durumlarda hoca gereken müdahaleyi yapıyor ve doğru anlamı gösteriyordu. Hocanın karşısında halkalar halinde oturarak dersi takip eden talebeler, gerekli gördükleri takdirde, hocadan veya şerh ve haşiyelerden edindikleri bilgileri ders kitaplarının kenarına veya defterlerine not ediyorlardı. Hocalarından veya şerh ve haşiyelerden aldıkları bilgi notlarını, ders kitabının ibare boşluklarına veya defterlerine yazdıktan sonra, bunların altına, kaynak eserin adını veya görüşün sahibi hocalarının adını da ekliyorlardı. Esasını meseleleri nasslara veya otoritelere dayandırmanın oluşturduğu bu öğretim metodu dedüktif karakterde olup medreselerde yaygın bir biçimde kullanılıyordu.³⁴

Şark medreselerinde bazı hocalar, talebe *Molla Câmî* gibi üst seviyede bulunan bir

32 *Aynı eser*, s. 285-286.

33 Hasan Cicioğlu, *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Orta Öğretim*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay., Ankara 1985, s. 297-299; Mustafa Şanal, “Osmanlı Devletinde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 14, 2003/1, s. 155-156.

34 Hazer, *a.g.e.*, s. 281-282; Şanal, *a.g.e.*, s. 156.

kitaba geldiğinde, onu serbest bırakırlardı. Talebenin kendisi kitabı okuyor ve gerekli açıklamaları yapıyordu. Muhtemel itiraz ve soruları ise hoca yöneltiyor, talebe de bunlara cevap veriyordu. Bazı hocalar ise derse başlamadan önce talebenin o gün tahminen okuyacağı yere kadarki kısmı özet olarak anlatırlardı. Böylece talebe dersin ana hatlarını kavramış olurdu. Ondan sonra dersi kitaptan takip edip anlatmaya başlarlardı.³⁵

Medreselerin yapısı ilk medrese hocalarının ilmi geleneği üzerine kurulmuştur. Arapça ilmi, usta çırak ilişkisi içinde, yani hocaların yetiştiği tarz üzere öğretilmiştir. Hoca talebeye dersi vermiş, ders kitabının ibarelerini açıklamış ve onların ders anlatışlarını dinlemiştir. Hocaların zamanı, talebelere ders vermekle geçiyordu. Talebelerin her biriyle ayrı ayrı ilgilenildiği için bazı medreselerde tedrisat sabah namazından neredeyse aralıksız bir şekilde akşama kadar sürüyordu. Böyle olunca hocaların araştırmaya, telif ve tasnife zamanı kalmıyordu. İlmî araştırma ve tetkikler yapılmadığı için de yalnızca öncekilerin yazdıklarıyla yetiniliyordu. Bu da sıra kitapları denilen ders sistemini ortaya çıkarmıştır.³⁶

Günlük derslerini hocadan alan talebeler, hocanın huzurundan ayrılıp okudukları dersi kendi aralarında müzakere ediyorlardı. Ezberlemeleri gereken metni ezberledikten sonra ertesi gün okuyacakları dersi mütalaa ediyor ve ona çalışıyorlardı. Derslerin mütalaa edilmesi ve ezberlenmesi üzerinde duruluyordu. Hocalar talebeden okuyacağı derse önceden mutlaka hazırlık yapmasını isterlerdi. Dersi mütalaa edip hazırlanmayana veya önceki dersin metnini ezberlemeyene o gün ders verilmezdi. Hoca seçme hakkının tamamıyla talebeye veya talebe seçme hakkının tamamıyla hocaya bırakıldığı şark medreselerinde talebe, dilediği zaman okuduğu medreseden ayrılıp başka bir medreseye gidebiliyordu. Talebenin, dersini ezberlemeyip onunla ilgilenmediği veya medrese disiplinini ihlal ettiği durumlarda hocaya o talebeyi medreseden ihraç etme hakkı doğuyordu. Bu, talebe üzerinde uygulanan önemli bir yaptırımdı.

Sınıf sisteminin olmadığı, bireysel öğretim modelinin yaygın olarak uygulandığı medrese geleneğinde her seviyedeki kitaplar, konular atlatılmadan eksiksiz olarak okutuluyordu. Alt seviyedeki bir kitap iyice kavranılmadan üst kitaba geçilemiyordu. Bu uygulama bir bakıma medreselerin ölçme ve değerlendirme uygulaması oluyordu. Sıra halinde okutulan Arapça ders kitapları talebenin seviyesini belirli-

35 Abdulhadi Timurtaş, "Molla Muhammed Zivingi ve İlmî Kişiliği", *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, www.e-sarkiyat.com, sayı:1, 2009, s. 115.

36 M. Halil Çiçek, "Yakın Dönemde Cizre Yöresi Medreseleri", *Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, Cizre Kaymakamlığı, 1999, s. 132.

yor, üst gruplara veya üst seviyelere yükselmesini sağlıyordu. Talebinin okuduğu zorunlu Arapça ders kitaplarının seviyesine denk gelen fıkıh, akaid, siyer ve hadis kitapları da seçmeli ders olarak okutuluyordu. Talebe bu kitaplarda, farklı metinler üzerinde Arapça uygulamasını yapma şansını yakalıyordu. Nahiv kitaplarındaki kural cümlelerinden farklı, meram anlatmaya daha elverişli olan cümle yapılarını okuyor, cümle yapısıyla ve kelime hazinesiyle, Arapçada öğrendiği kuralları uygulamaya koyabiliyordu. Arapça dersleri ile bu dersleri aynı hoca verdiği için Arapça dersindeki eksiklikler bu derslerdeki uygulamayla gideriliyor ve Arapça sağlam bir şekilde öğreniliyordu.³⁷ Oysa İlahiyat fakültelerimizde, hazırlık sınıfında öğretilen Arapça gramer kuralları, ileriki sınıflarda okutulan tefsîr, hadîs veya fıkıh metinlerinde gerektiği gibi uygulanmadığı görülmektedir. Bu dersleri, doğal olarak, Arapça dersine giren hocalar vermemektedir. Fıkıh, tefsîr ve hadîs derslerine giren hocalar da okuttukları metinlerin dil yapısıyla ilgilenmemektedirler. Onlar daha çok metnin anlamını veya içerdiği mesajı öğretmeye çalışmaktadırlar. Bunun neticesinde öğrenciler, hazırlık sınıfında gördükleri Arapça gramer kurallarının söz konusu derslerde uygulamasını görmemekte ve hazırlık sınıfında gördükleri Arapça gramer kurallarını da unutmaktadır.

Medreselerde Arapça dersinde bir öğrenim usulü olarak ezber çok yaygın olan bir metottur. Çünkü bir dili iyi bir şekilde öğrenmenin yolu o dilin seviyeli ve kaliteli metinlerini ezberlemekten geçmektedir. Belli metinleri ezberlemiş medrese hocaları bunları talebelerine de ezberletiyorlardı. Arapça öğretimi için seçilen eserler de ezber metoduna uygun ve ezberlemeyi kolaylaştıran bir plana sahipti. Sarf, nahiv ve belagat ilimlerinde okutulan kitaplar üçer dereceye ayrılmıştı. İlk derece kitapları, şematik bilgiler içermekteydi. İkinci ve üçüncü derecedeki kitaplarda bilgi yoğunluğu artmaktaydı. Metinleri kısa olan kitaplar iktisâr, orta metinli eserler iktisâd, metni uzun olan kitaplar da istiksâ mertebesini oluşturuyordu³⁸.

Ezber için seçilen eserlerdeki ibareler, zamirlerin kesintisiz zincir halinde çok kullanıldığı cümlelerden oluşmaktadır. Bununla, az sözle çok şey anlatma amacının göz önünde bulundurulduğu söylenebilir. İhtisarı sağlamak için örnekleme az kullanılmıştır. Aşırı ihtisar, diğer taraftan edebi zevki köreltmiş, bu kitapları kuru bilgi yığını haline getirmiştir³⁹. İlahiyat Fakültelerimizde ise Arapça dersinde okutulan kitaplarda çok örneklere ve bol alıştırmalara rastlanmakta, gramer bilgisinin ise yeterli olmadığı görülmektedir. Meselâ bazı İlahiyat Fakültelerimizde okutu-

37 Hızlı, *a.g.e.*, s. 28-29; Hazer, *a.g.e.*, s. 278, 280, 282.

38 Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İz Yay., İstanbul 1997, I, 70-76; Hazer, *a.g.e.*, s. 284.

39 Hazer, *a.g.e.*, s. 282-283.

lan *el-Kavâ'idu'l-'Arabiyyetu'l-Muyessere* adlı eser bunlara örnek verilebilir. Mahmûd İsmâ'îl Sînî, İbrâhîm Yûsuf es-Seyyid ve Muhammed er-Rifâ'î eş-Şeyh tarafından yazılan bu eser, Arap olmayanların Arapça öğrenmeleri için yazılmıştır. Şaz ve garip kuralları almadıklarını söyleyen müelliflerin, çok önemli bazı kuralları ihmal ettikleri görülmektedir. İğrâ, tahzîr, iştiğâl gibi konuların kitapta yer almaması önemli bir eksiklik meydana getirmese de isim fiiller, *Leyseye* benzeyen nefy edatları, ism-i tasğir, ism-i zaman, ism-i mekân, fiilin amelini yapan isimler, mübteda ve haberin hazfinin vacip olduğu yerler, lafzî tekîd, iraptan mahalli olmayan cümleler, bazı önemli harfler, ism-i fail ve ism-i meful gibi önemli konuların kitapta işlenmemiş olması söz konusu eser için önemli bir eksiklik oluşturmaktadır. Bu eserde, öğrencinin bıkmaması ve konuları kolay öğrenmesi amacıyla gramer kurallarının çok kolaylaştırıldığı ve özetlendiği görülmektedir. Ancak bu husus, bazı gramer kurallarının eksik ve yanlış verilmesine veya yanlış anlaşılmasına sebep olmuştur⁴⁰. Meselâ cem'î müzekker-i sâlim ve izafet ile ilgili verilen bilginin yetersiz olduğu söylenebilir. Cümle türleri ve onların tanımıyla ilgili olan ifadenin de yetersiz olduğu görülmektedir. Kitaptaki bazı tanımların da efradını cami ve ağyarını mani tanımlar olduğu söylenemez. Meselâ "İki tür cümle vardır. İsimle başlayan, isim cümlesi fiille başlayan da fiil cümlesidir." ifadesi bu tanımlardan birisidir. Bu, derli toplu bir tanım değildir. Çünkü fiil cümlesinin başında meful veya hâl gibi isimden oluşan öğeler ya da cer harfi ve mecrûru bulunabilir ve böylece fiil cümlesi fiille başlamamış olur. Bu nedenle, yukarıdaki tanım yerine, klasik gramer kitaplarında olduğu gibi "fiil cümlesi, fiil ve failden veya fiil ve nâibu'l-fâilden oluşan cümledir" biçiminde bir tanım yapılsaydı daha yerinde olurdu. Bu örnekleri çoğaltabiliriz.⁴¹

Gramer kitaplarında konuların sıralaması çok önemlidir. Zira bir ilimde hangi konunun ne zaman ve nerede işleneceğini tespit etmeden ders vermek olumsuzluklara sebep olabilir. Bu, bazı konuların zor bazılarının ise kolay veya bazı konuların anlaşılmasının diğer bazı konuların bilinmesine bağlı olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca öğrenci bazı konularla az, bazılarıyla da sürekli karşılaşmaktadır. Bu nedenle, günümüzde okutulan bazı gramer kitaplarında, belli bir sistem ve amaç gözetilmeden konuların sıralanmış olması, öğrencinin Arapça öğrenmesi üzerinde olumsuzluklara yol açmaktadır. Bu durumla karşılaşmamak için kolay konulardan zor olanlara geçmek, öğrencinin her gün karşılaştığı konulara öncelik vermek ve birbirine bağlı konuları sıra ile öğretmek gerekir. Ancak *el-Kavâ'idu'l-'Arabiyyetu'l-Muyessere*'de buna riayet edildiği söylenemez. Sarf ve nahvin birlikte işlendiği bu kitapta,

40 Edip Çağmar, "el-Kavâ'idu'l-'Arabiyyetu'l-Muyessere Adlı Eserde Anlatılan Gramer Kurallarının Değerlendirilmesi", *e-Şarkiyat Araştırmalar Dergisi*, www.e-sarkiyat.com, sayı VI, 2011, s. 29.

41 Aynı eser, s. 31-35

sarfa öncelik verilmemiş, öncelikli bazı nahiv konuları da sona bırakılmıştır. Örneğin gayr-ı munsarif isimler, mebnî ve mu‘rab kelimeler, lazım ve mutaaddî fiiller, kâne ve kâneye benzeyen fiillerin anlamı üçüncü ciltte verilmiştir. Oysa öğrenci neredeyse bütün Arapça cümlelerde bu kurallarla karşılaşmaktadır. Yani öğrenci ilk derste bu kuralların olduğu cümlelerle karşılaşmakta ve onları okumaktadır. Kitapta ise bu konular sona bırakılmıştır.⁴²

8. Medreselerde Arapça Öğretiminin Eleştirisi

Medreselerde şerh ve haşiyeleri ders kitabı olarak harfi harfine takip etmek, talebelere metni yorumlama yeteneğini kazandırmıştır. Ancak şerh ve haşiyelerin okutulmasında aşırıya gidilmesi bu kazanımı gölgelemiştir. Onları ders olarak okumanın uzun zaman alması da talebelerde zaman kaybına neden olmuştur. Şüphesiz şerhlerin ve haşiyelerin hepsi gereksiz, manasız ve şişirme eserler değildir. Onların içinde, sadece metnin ifadesini çözmekle uğraşan şerh ve haşiyeler yoktur. Bunların dışında, yeni yeni meselelerden bahsedenler de vardır. Ancak bu gibi eserler, şerh yerine, telif eser olarak yazılmış olsaydı daha verimli olabilirdi.⁴³

Medreselerde okutulan Arapça ders kitaplarında, kaidelerin hepsinde genellikle tek bir misal ile yetinilmiştir. Oysa çok misal vermek suretiyle talebelerin Arapça kelime hazinesinin zenginleştirilmesine gidilebilirdi. Bunun dışında, bazı medreselerde, sadece sarf ve nahiv kitaplarının cümleleri içinde Arapça öğretimine gidilmiştir. Talebe bu kitapların içindeki Arapçadan başka Arapça öğrenememiştir. Başka bir ifadeyle, talebe Arapça öğrenmeden sarf, nahiv ve belagat kaidelerini hafız gibi ezberden sayabilir hale gelmiştir. Ayrıca, talebeler kitabın ifadesini anlamak için çok gayret sarf etmişlerdir. Öyle ki ilmi elde etme değil de kitabı anlamak gayeydi sanki.⁴⁴

Medreselerde Arapça bir araç ilmi olarak öğretiliyordu. Öğrencinin, yüksek ilimler olan dinî ilimleri öğrenmesi için öncelikle Arapçayı okuyup bitirmesi gerekiyordu. Bu da öğrenciyi içinde Arapçanın da olduğu âlet ilimlerine daha çok yönlendirmiştir. Medreselerde Arapça o kadar önemli olmuştur ki Osmanlı döneminde bazı medreseler Arap dilindeki eserlerle adlandırılmışlardır. Miftâh medreseleri gibi. Sonuçta bu durum, başta Arapça olmak üzere alet ilimlerinin lehine, dinî ilimleri içeren yüksek ilimlerin de aleyhinde bir gelişme kaydetmiştir. Böylelikle esas öğrenilmesi gereken dinî ilimler geri planda kalmıştır. Ancak günümüzde bu olum-

42 *Aynı eser*, s. 32.

43 Hüseyin Atay, *a.g.e.*, s. 52.

44 *Aynı eser*, s. 54-53.

suzlukların asgariye indiğini söyleyebiliriz.⁴⁵

Sonuç

Arapça çekimli bir dil olduğu için medreselerde Arapça öğretiminde tümdengelim öğretim metodu uygulanmamıştır. Bunun yerine cüz metodu olan tümevarım metodu tercih edilmiştir. Arapça tahsiline kelime tahlillerini içeren sarf kitaplarıyla başlama değişmez bir usul olmuştur. Nahiv ilimlerinde bile bu tümevarım meto-
dundan vazgeçilmemiş, cümle tahlillerine çok önem verilmiştir. Cümlelerin anlamı da yapıları gereği, cümle içinde değil, kırık anlamlarıyla anlatılmıştır. Kitap yerine, ilimlerinin adlarının ders adı olmasıyla birlikte okutulan yeni kitaplarda veya ders içeriklerinde basitten zora doğru olan geleneksel tedricilik metodu terk edilmiştir. Bu da ilmi verimin düşmesi sürecinde etkili bir rol oynamıştır. Her yeni bilginin mutlaka eski bir bilginin uzantısı olduğu kuralınca, günümüz insanların ve eğitim kurumlarının da medreselerin işleyiş mekanizmalarından, programlarından ve çalışma sitilinden istifade edebileceği çok şey vardır.

45 Abdülhadi Timurtaş, *a.g.e.*, s. 112.